

PROBLEM RAZDVOJENEGA SUBJEKTA V DELIH MARJANA ROŽANCA

Po kratki utemeljitvi vsebine bova sintetično opozorila na nekatere bistvene značilnosti Rožančevega pisanja. Najin interes bo v največji meri usmerjen k njegovi esejistiki, saj ta odkriva najpomembnejše značilnosti avtorjevega poglobljenega in subtilnega razmerja do sveta. Tloris vprašanj, ki zadevajo Boga in človeka, moškega ter žensko, igro in šport, umetnost ter ustvarjalnost, je Rožanc prek pojma *razdvojeni subjekt* opremil z nenehnim iskanjem ravnovesja in smisla.

Ključne besede: Marjan Rožanc, esej, razdvojeni subjekt, humanizem, hominizacija, paradoksalna eksistenca, bogoiskateljstvo

0

Prestižna Rožančeva nagrada od leta 1993 vsako leto določi vrhunske slovenske esejiste. Če k temu dodava še enaintrideset let od nastanka *Romana o knjigah* (1983),¹ v katerem je avtor zapisal morebiti še posebej za današnji literarni čas spoštovanja vredno misel o tem, da umetnina ne more biti zgolj fotokopija vsakdanjosti, ampak mora ponujati »nekaj več«, potem je dovolj razlogov za pričujoče misli o tem pomembnem slovenskem pisatelju in esejistu.

Morda je nesmiselno opozarjati na to, kaj sta književna kritika in literarna zgodovina menili o tem ali onem pisatelju v preteklosti in kako ga vrednotita danes, kaj pomeni za njegovo mesto na kulturnem zemljevidu naroda poimenovanje nagrade, šole ali

¹ Leta 2014 mineva petdeset let od nasilno prekinjene premiere Rožančeve *Tople grede* 31. 5. 1964 in od ukinitve Odra 57.

ulice z njegovim imenom. Pravzaprav brez velikih špekulacij ugotavljamo, da je književni kanon po svojih najglobljih značilnostih močno sublimna perspektiva. Zgodovinska izkušnja nas namreč prepričuje, da je prej ali slej odvisen od duhovne paradigme, estetskih konceptov in kulturno-literarnih vrednot ter nanj tako ali drugače vplivajo družbena situacija, politični pogoji, nacionalne okoliščine, etične vrednote, religiozni kontekst, če mislimo le na nekaj najvidnejših določnic. Razmerje med tem, kar daje vsebino vsakokratnim historičnim koordinatam razumevanja in vrednotenja, ter konkretnim literarnim korpusom zato bolj ali manj očitno izpričuje svojo relativno naravo. A je hkrati res, da literarna zgodovina, približno enako pa velja tudi za njej sorodne hermenevitične discipline, ki prek svojega razlagalnega koda razporejajo besedila po vrednostni lestvici, že s samim izkazanim interesom razmejuje med pomembnim in nepomembnim. Tu seveda niti ne omenjava dejstva, da se zgodovina književnosti skladno s svojimi nameni, metodologijo in teoretskimi podlagami nekaterim literarnim delom posveti obširneje kot drugim. Še posebej se zdi vertikalnim razporejanjem nenaklonjena postmoderna doba in nič manj njeni kasnejši odmevi. Gre za paradoksalno situacijo, ki sili v premislek, kako v kolikor toliko razumljivo razmerje postaviti nagnjenje do relativizacije, pluralizma ali do nasprotovanja avtoritetam na eni strani in očitno povečanje števila literarnih nagrad v istem času na drugi. Slednje namreč meritorno in avtoritativno določajo zmagovalca in poražence.

1

Kljub načelnim pomislekom in upoštevanju dejstva, da vsaka doba pač piše svoj *top twenty*, najbolj pa zaradi vere v literarnozgodovinsko zanesljivost na nekoliko daljši rok bova v nadaljevanju literarni ter predvsem esejistični opus Marjana Rožanca opredelila kot nepogrešljiv v slovenskem literarnem, kulturnem in duhovnem prostoru. Za to so vsaj trije razlogi: prvi je avtorstvo nekaj odličnih pripovednih proz, denimo romana *Ljubezen* (1979), s katerim je na prelomu v osemdeseta leta prejšnjega stoletja slovensko književnost pomagal usmeriti stran od modernizmov tako, da je realistično sledil glavni osebi in odkrival njene notranje napetosti ob doživljanju otroštva in odraslosti, erotike ter ljubezni, vojne drame in mladostne brezskrbnosti. Ob romanu opozarja še na zbirko novel *Vstajenje mesa* (1980) in *Roman o knjigah*² (1983), ki spretno in funkcionalno smiselno prehaja med avtobiografsko-narativnimi in predvsem esejističnimi sestavinami. Rožančeva pripovedna proza večje variira različne ustvarjalne vidike – subtilnost, iskrenost, neposrednost, dramatičnost, dokumentarnost, ironiziranje in kritičnost, ob tem tudi neprestano *razdvojenost* med dušo in telesom, svetim in profanim ter božjim in vsakdanjim. Tako zmeraj opozarja na pisateljevo premiso, da je ustvarjanje iskanje resnice in smisla ter predvsem svobodna in enakovredna komunikacija z Bogom.

² Rožančevo literarno ustvarjanje, njegovo večplastnost in izmuzljivost zvrstnega določanja je prikazala Majda Stanovnik (2003). Literarni kritiki in zgodovinarji ga uvrščajo med najpomembnejša prozna dela Marjana Rožanca, vendar se izogibajo oznaki *roman*. Avtorica zaradi stilnih značilnosti, kot so sinkretičnost, fabulativna razvezanost, odprt konec, kompozicijska in vsebinska koherentnost, aluzivnost, bogata citatnost in dokumentarnost, besedilo uvršča med postmoderne romane.

Drugi vzrok za uvrstitev v najožji kanon slovenske književnosti je ta, da se je Rožanc že zelo zgodaj profiliral v samostojnega misleca, doslednega iskalca Boga, nasprotnika ideoloških vzorcev te ali one usmeritve in predvsem v ostrega nasprotnika vsega, kar je po drugi svetovni vojni reduciralo svobodo, demokratičnost in avtentičnost ter je življenje posameznika v zasebnem in javnem smislu pozunanjilo, materializiralo ter instrumentaliziralo.

Tretji in po najinem mnenju glavni razlog, zaradi katerega pisatelja nikakor ne gre spregledati, je njegova odlična esejistika. Ta opus je prežet z vsemi značilnostmi Rožančeve osebnostne zrelosti in pisateljske moči, z razmeroma izrazito avtobiografsko referenco, večšo retoriko, problematiziranjem aktualnih zadev na način, da osebni pogledi prerastejo v univerzalne uvide,³ končno je tu še trdna vera v obstoj višjega smisla in resnice, ki prihajata od stvarnika ter sta v neposredni zvezi s človekovo željo po celovitosti, neponovljivosti in suverenosti.

Najpomembnejša tematska vozlišča Rožančevega ustvarjanja so: Bog in vera, ljubezen in spolnost, šport in igra ter umetnost in literatura, pri čemer navedeni problemski pari prej ali slej opozorijo tudi na idejno sintezo njegovega ustvarjanja, v kateri gre predvsem za spoznanje o neharmonični naravi človeka ter za neutrudno iskanje ravnovesja. Filozofsko je Rožančevo delo sinkretične narave in v tem smislu presečišče različnih konceptov, tokov in smeri, sodobnih ter preteklih. Brez posebnih težav lahko prepoznamo zamisli, ki so nastajale v dialogu s Sørenom Aabyejem Kierkegaardom, Friedrichom Nietzschejem, Blaisom Pascalom, Nikolajem Aleksandrovičem Berdjajevom, Miguelom Unamunom in drugimi. Pomembne sledi pa sta pustila francoski personalist Emmanuel Mounier in nemški humanistični filozof Erich Fromm. Maja Murnik (2007) je ugotovila, da se je Rožanc s personalizmom seznanil prek Edvarda Kocbeka in se kasneje razmeroma močno približal Emmanuelu Mounieru. Z njim ga družijo podoben koncept osebe – želja po celovitosti duha in telesa ter kritika individualizma. Glavno razliko pa najde v stopnji njune socialne angažiranosti – Francoz je bil močno zavzet, Rožanc pa po ukinitvi revije *Perspektive* ne. Anita Laznik v doktorski disertaciji (2014) utemeljuje razmeroma močan Frommov vpliv na osebno filozofijo Marjana Rožanca. Ugotavlja, da sta oba pisca raziskovala človekovo naravo v potrošniški družbi, odkrivala eventualne možnosti avtentičnega življenja ali evocirala pomen posameznikovega preseganja samega sebe v kolektivu.

³ Vsebina Rožančevega esejističnega pisanja je posledica avtorjevega skrbnega in konstantnega dela. V enem izmed zadnjih intervjujev je dejal, da se na literarno delo vedno skrbno pripravi, za kar je potrebna velika mera natančnega študija, ki ga nikoli ne izpusti. Prožno besedilo primerja z oblikovanjem magistrske naloge, čeprav se zaveda, da z natančno pripravo in s skrbnim študijem literarnemu delu pisatelj ne more vnaprej zagotoviti umetniške vrednosti (Zorn 1991: 150). Avtorjeva želja po spoznanju, podkrepjena z intenzivnim študijem, in povezovanje z osebno izkušnjo se pokažeta kot široko enciklopedično poznavanje filozofskih stališč. V *Romanu o knjigah* je zapisal: »Predvsem pa sem se ovedel, da pisanje ni le golo nadaljevanje življenja, ki bi mi dovoljevalo, da se iz kavarne ali stadiona preselim naravnost za pisalni stroj in začnem zapisovati besede, ki sem jih domov grede ujel na ušesa. Treba je dolgo snovati in nakopičiti v sebi vsebini primerna izrazna sredstva, potem jih zbrano pretehtati in naposled skrbno oblikovati« (Rožanc 2004: 105).

Naslov najine razprave cilja v srž pisateljeve duhovne podobe, kjer najvidnejše mesto zaseda razpetost med življenjem in njegovimi metafizičnimi podlagami, natančneje med človekom in Bogom, med dušo in telesom, individualnostjo in kolektivom, spolnostjo in ljubeznijo, gre skratka za Rožančev dualizem, manihejstvo⁴ in agnosticizem. Navedeno se kot temeljna struktura realizira v večini del in oblikuje pisateljev odnos do vprašanj, ki so ga vznemirjala. V ta miselni krog spada tudi njegovo pravzaprav izzivalno stališče, da v nogometu ne vidi zgolj čiste radosti igre, marveč še možnost preseganja samega sebe v kolektivu.⁵

2

Po začetnih novelističnih zbirkah (*Mrtvi in vsi ostali*, 1959, *Zračna puška*, 1971) in po prvem romanu (*Slepo oko gospoda Janka*, 1972) je leta 1979 objavil delo *Ljubezen*. Ob koncu slovenskih modernističnih literarnih tokov in na pragu vdora postmodernistične poetike je oblikoval subtilno neorealistično pripoved o mladosti sredi vojnih dogodkov. V romanu gre za odrasčajočega fanta, ki v Ljubljani doživlja čas italijanske okupacije, kasneje prihod Nemcev, partizanov in domobrancev; v ta politično-vojni kontekst pripovedovalec razvrsti različne dogodke: skrivanje ranjenega partizana, iskanje hrane, prijateljstvo, taborišče, prve spolne izkušnje itn. Pisatelj s pretanjenim občutkom in nostalgijo sledi zgodbi odrasčajočega fanta ter tako prek različnih situacij in predvsem odzivov nanje poudarja bivanjsko temo. Tu seveda ne gre za verodostojno izpoved določenega posameznika, niti ne za poročilo o življenju generacije, ki je v ljubljanski delavski Zeleni jami preživljala vojna leta, ampak za univerzalizirano podobo prezgodaj odrasle generacije. In sicer zato, ker je prav ta v mejnih okoliščinah pogosto zelo razburljivo odkrivala svet dobrega in zlega, prijateljev ter sovražnikov, ljubezni in telesnosti, zvestobe in laži. *Ljubezen* ne poudarja ideje o narodni svobodi, ampak svobodo življenja kot takega, osvobojenost, nedolžnost, enovitost, širino, toleranco, otroško dovzetnost, ki jih je vojni čas postopoma začel razkrajati ter s tem počasi, a dramatično in usodno temeljito spreminjati psihologijo mladega človeka. Tako da so, če rečeva z avtorjem, »odprto in brezmejno srce« prekrili sum, dvom, opredeljenost, sovraštvo in omejeno čustvovanje. Prav ta razlika med otroštvom in odraslostjo je vsebina, zaradi katere je Rožančev roman veliko delo. V njem je pisec namreč nedvoumno opozoril na dvojnost človeka, na težnjo preseči notranjo napetost in na travmatično spoznanje, da slednje ne bo mogoče. Spomini na »otroško« Zeleno jamo so povezani s celovitostjo in preglednostjo, z brezmejno ljubeznijo do vsega. V njenem risu so dekleta in fantje, Italijani in kurbe, partizani in domobranci, klerikalci in komunisti. Vsi so kljub razsulu velike vojne povezani v simbiotično vizuro, sredi katere je do

⁴ V eseju *Satanove fine* (1988) je Rožanc izpostavil medsebojno odvisnost življenja in smrti ter tako manihejsko izenačil Boga s Satanom.

⁵ Marjan Rožanc je vrsto esejev posvetil športu in športnikom in je gotovo pisec, ki je športni esej privedel do vrhunca. Več o tem v spremni besedi Toma Virka k zbirki *Maša dvajsetega stoletja* (2009).

mita povzdignjen prostor tega ljubljanskega predmestja.⁶ Končno je treba ob romanu pomisliti še na Rožančevo strastno navezanost na šport, še zlasti na kolektivne igre. Preprosto zato, ker pisec tudi prek nogometne tekme z okupatorskimi italijanskimi vojaki poudari dvojce: *prvinskost igre* in *kolektivni duh*. V eseju *Pervetirani katolicizem* je nekaj let kasneje, 1990, zapisal: »Naj je še tako površno, je vendarle res – to druženje ljudi okrog večne Neznanke je moja sekularizirana vera. Stadion je moja sekularizirana cerkev. Nogometna publika je moje sekularizirano versko občestvo« (Rožanc 2009: 92).

Brez dvoma šport Rožancu pomeni odkritje metafizičnega veselja in hkrati tragično spoznanje, da katarzični značaj igre, njeno socialno vlogo ter mitični karakter tekmovalni šport destruira in iz igralcev napravi gladiatorje, iz gledalcev pa brezoblično maso, ki zahteva zmago za vsako ceno.

3

Ker je Marjan Rožanc najvidnejši slovenski esejist, bova pokazala, kako glavne teme njegovega esejiziranja prej ali slej dobijo bivanjsko obeležje, se univerzalizirajo ter presežejo večino sočasne slovenske esejske produkcije. Najprej pa želiva poudariti, da je Rožanc natančno ločil med esejistiko in književnostjo, glavno razliko pa videl v singularnosti pomena oziroma v drugačnem odnosu do resnice. Zanj je literatura estetsko in pomensko bolj odprta kakor esejistika, ker bralcu dovoli svobodnejše razumevanje in opredeljevanje. Esej nasprotno usmerja recepcijo in precizneje določa etično perspektivo.

Odprtost kolektivu ali *skupinski duh* je zanj eden od pogojev, ki izražajo, omogočajo in utemeljujejo najpomembnejši vidik življenja – ljubezen. Ta dobiva različne vsebine, poudarja odnos do življenja, Boga, ženske, sočloveka, do umetnosti, literature, religije, je pogoj za srečno in polno življenje ter hkrati nedosegljiv cilj, zaznamovan s trpljenjem, človekovo razdvojenostjo⁷ in nepopolnostjo. Ljubezen zato seveda ni sama po sebi umevna. V eseju *Obrat k veri* (1987) jo postavi v poseben socialno-moralni kontekst in oblikuje tezo o dveh subjektih – o *Človeku-bogu* in *ustvarjenem človeku* – ter poudari, da je razlika med obema velika, saj je prvi nadut in zato osamljen ter odtujen, *creatura dei* pa skromna, ponižna in sramežljiva, vendar posameznik, ki je dostopen, odprt in naklonjen sočloveku, sposoben prepoznati ljubezen in ljubiti.⁸

⁶ Izbor zgodnjih novel z naslovom *Zelena jama* (1993) je uredil Andrej Inkret.

⁷ Tomo Virk razdvojenost Rožančevega človeka utemelji na pisateljevem pojmu *vstajenje mesa* (*Roman o knjigah, Iz krvi in mesa, Vstajenje mesa*) in Heglovi sintezi med neosmišljeno pratelesnostjo in čistim duhom (Marjan Rožanc, 1997: *Tekst in kontekst*).

⁸ »Kreaturo« pomembno odlikujejo sposobnost kontemplacije, upanje, sposobnost ljubiti in ne zgolj biti zaljubljen ter želja po čistem bivanju in ne le želja po posedovanju. V tem kontekstu Rožanc v eseju *Obrat k veri* (1987) predstavlja pomen vere, ki mora izhajati iz notranjosti in biti doživeta zgolj notranje, medtem ko je institucionalizirano verovanje sicer množično, a izpraznjeno. Problem zunanje manifestacije Boga je tudi v povezavi s pretirano samovoljo človeka, ki si je Boga prilastil do te mere, da je pozabil na lastno pomanjkljivost in nezadostnost. Prisotno je razmišljanje, da je avtentično versko čustvo mogoče šele takrat, ko človek prizna svojo šibkost in sebe ne dojema kot vsemogočega ustvarjalca. Če to spoznanje ozavešči, se prepusti toku dogajanja in ni obremenjen s pritiskom, ki od njega zahteva uresničevanje točno določenih zahtev in ciljev.

Že razmeroma zgodaj je ta pisec ljubezen postavil v religiozni kontekst in jo definiral kot preseganje lastne in tuje nezadostnosti ter travmatičnega spoznanja, da sta kljub trpljenju in bolečini sreča ter popolnost skoraj nedosegljivi, notranja odrešitev pa težko uresničljiv cilj (zbirka *Vstajenje mesa*, 1980, in roman *Sentimentalni časi*, 1985). V eseju *Moški in ženska* (zbirka *Vstajenje mesa*) se pisec ukvarja s mitičnimi predstavami o moškem in ženski. Njegovi sintagmi *mitična zavest* in *mitična zabloda* je treba razumeti v smislu ustaljenih predstav o spolih. Rožanc skladno z osnovno idejo knjige loči med moškim in žensko, oba sta zgolj predstavi, ideji in namena, ter moškim in žensko, iz krvi in mesa ustvarjenima bitjema. V tem drugem primeru pravzaprav ni več najpomembnejši spol, ampak suverenost posameznika. Odtujenost, ki v temelju kaže na odnos med obema in je posledica neharmonične človekove narave, postavi pisec v razgibano okolje ljubezni, kjer bi bilo mogoče najti odrešitev za nastalo situacijo. Funkcije odrešitve ne more prevzeti kultura, znanost, politika ali literatura, saj gre za področja, ki v osnovi ničesar ne spreminjajo, in je rezultat v tem primeru le navidezen. S *kreaturo* Marjan Rožanc vzpostavlja kritično distanco do potrošništva in pretiranega ali *patološkega materializma*, ki uničuje človeka. Problem potrošniške družbe je preusmerjanje pozornosti s pomembnega na nepomembno, kar se odraža v izkazovanju naklonjenosti *popredmetenim stvarim*. Ker pa te človeku ne nudijo pričakovanega zadovoljstva, jih neprestano kopiči, s čimer pade v začarani krog, iz katerega ni rešitve. Takšna izbira brezpogojne vdanosti določenemu objektu človeka odtuja in ga pušča praznega. Rožančevo stališče je naslednje: človek mora ohranjati svoj jaz, svojo neponovljivost. In to zato, ker se lahko samo preko njega preda drugemu človeku. Ne gre torej za individualizem, sebičnost ali egoizem, ampak za to, da je le »neponovljiva radost našega osebnega jaza« porok za to, da se posamičnost razblini in zlo zmaga.⁹ Individualnost in kolektivnost, distanciranost ali predanost v medsebojni erotični napetosti omogočajo dvojce: predanost in afirmacijo.

Tako se moški in ženska radodarno odpreta drug drugemu: ženska se dvigne proti moškemu in moški se skloni k ženski ... Potem se skušata v objemu zapreti in zaživeti v novem, srečnejšem in popolnejšem bitju od dosedanjega. Vendar naj se v objemu še tako ljubita in mučita, naj se še tako borita, vse je zastoj – med ljubeznijo sta samo še bolj telesna in bolj duhovna, še bolj jaz in ti, še bolj moški in ženska. /.../ Ostati morata, kar sta, zvesta vsak sebi in drug drugemu. (Rožanc 1981: 98.)

Rožančevo dramatično iskanje ravnovesja se je postopoma transformiralo in dobilo nove vsebine, njegov subjekt pa je sprejemal nase močno obeležje *paradoksalne eksistence*.¹⁰ O tem priča pisateljeva literarna in predvsem esejistična govorica.

⁹ Rožanc v eseju *Obrat k veri* (1987) nasprotuje povečevanju človeka kot superiornega dela narave, saj ga njegova pretirana samozavest in samoljubje prikrajšata za življenjska spoznanja. Zato se zdi sožitje vseh na prvi pogled nesvobodna aktivnost, ki vodi v svobodno pasivnost in kozmično enakost vseh ter vsega. Ponižnost, ki je izražena kot latentna misel, je nujnost povezave človeka s samim seboj in z drugimi.

¹⁰ Dualnost opredeljuje človeštvo v celoti. Na svetu je dvojnost dobrote in zla, ki se kot dva enakovredna pola pojavljata v sleherni podobi življenja. Duhovno, družbeno in kulturno podobo časa, v katerem je zaživel subjekt kot paradoksalna eksistenca, je Rožanc tematiziral v eseju *Nič na Slovenskem*. Paradoksalnost subjekta se kaže v stalnem iskanju ravnotežja med telesom in dušo, individualnim ter kolektivnim, med življenjem in smrtjo, med politiko in literaturo/umetnostjo ter med stvarnim in transcendentnim. Človeka označujeta zagledanost vase in želja po božanskosti, a tudi spoznanje o njeni neuresničljivosti. Rožanc je kritičen do vseh in vsega ter jasno opredeli resnico sodobnega sveta ter človeka kot polom humanizma in stisko transcendence. Ne glede na to, o kateri temi razmišlja, se v njegovem pisanju pojavi paradoksalna eksistenca, ki jo lahko označimo za tragično zavedanje lastne absurdnosti, vendar hkrati za željo in težnjo po obstoju. Najbolj prepoznavna značilnost subjekta je zamejenost človekovega bivanja in brezmejna svoboda njegovega duha.

Razumeti jo je treba kot tematizacijo osebnega stališča, da je posameznik, soočen z nesmiselnostjo svojih dejanj, zmeraj znova aktiven. Zaveda se, da se ne more uresničiti kot Bog in je zato vsak njegov poskus nadzirati lastno življenje obsojen na poraz. Vendar je kljub temu dejaven, saj s tem navidezno premaguje tragično zavedanje svoje absurdnosti. Paradoksalno eksistenco povezujemo z Rožančevim prepričanjem o dobrem in zlem, s principoma, ki se bojujeta v *paradoksalni eksistenci*, in z začetki njegovega »bogoiskateljstva«. Esejist omenjeno ponazori z aktualnostjo de Sadvih besedil, v katerih je mnogo zla in ki jih Rožanc razlaga kot anticipacijo konca humanističnega sveta. V njem individualne potrebe posameznika nasprotujejo potrebam množice. Zlo in dobro sta kljub vsemu neločljivo povezani, zlo obstaja le ob dobrem in obratno, kaj od njiju prevlada, pa je odvisno od trenutka, ko subjekt pride v skušnjava.

Rožanc je že zelo zgodaj resnico sodobnega človeka postavil v kontekst poloma humanizma in nemoči transcendence¹¹ ter s tem izpostavil preprosto, a neizpodbitno logiko: ko je človek hotel namesto Boga uveljaviti sebe samega, je razkrojil še zadnje ostanke svetega, spremenil podobo Boga in izpraznil vsebino humanizma, smisel pa postavil v kontekst prej ali slej dolgotrajnih iskanj. Socialno in etično poraženi humanizem pisec nadomešča s konceptom hominizacije. Ta v bistvu pomeni »počlovečenje sveta« in »posvetenje človeka«. Za uspešnost samega procesa je potrebno človekovo zavedanje, da v svojem bistvu ni samemu sebi cilj, temveč le sredstvo razvoja sveta. Pomembni razliki, ki ju vpelje hominizacija v primerjavi s humanizmom, sta enakost ljudi in njihova povezanost. Rožanc razume hominizacijo kot rojevanje Boga preko človeka, pri čemer bog ni dejstvo konkretne religije, temveč fenomen, ki se rojeva z medčloveško ljubeznijo.¹² V eseju *Ne humanizem – hominizacija* (1969) tako zapiše:

Človek res ni več božanski in samozadosten, vendar ni zaradi tega nič manj človeški, saj je videti domala tako, kot da je pristnejši stik med ljudmi mogoč prav sedaj, ko se ljudje ne srečujejo več v imenu Človeka, ki je sam svoj najvišji smoter, ampak v imenu Tretje osebe. (Rožanc 1969: 45.)

Povedano skladno z Rožančevim razumevanjem *paradoksalne eksistence* potrjuje stališče, da človek, ki nima središča zunaj sebe, ne more delovati svobodno. Sicer je v razmerju do sočloveka, a je ta prav tako *paradoksalna eksistenca* brez zunanega središča. Rožanc »paradoks humanizma« podkrepi z ugotovitvijo, da se je ta pervertiral v svoje nasprotje in povzročil destrukcijo vsebin, ki jih je na začetku promoviral za svoje glavne vsebinske prednosti. Povzročil je instrumentalizacijo posameznika in funkcionalizacijo sveta.

Za Rožančevo esejistično misel je značilno nenehno premikanje med religioznim občutjem ter konkretnim zemeljskim dejstvom. Tesnoben občutek praznine povzroča,

¹¹ Misliva na esej *Nič na Slovenskem* iz leta 1967.

¹² Ljubezen se rojeva znotraj medčloveške enakosti, ki se izkazuje v spoznanju smrti kot dejstva za vse ljudi.

da je subjekt nenehno izpostavljen skušnjavam, saj ni univerzalne rešitve, ki bi jo narekoval enoten vrednostni sistem:

/V/ odsotnosti osmišljevalnega in združevalnega principa pa živimo v razdvojenem, razpadlem svetu, svetu dobrega in zlega, historičnega in večnega, duhovnega in telesnega, osebnega jaza in skupnosti, ki slehernega izmed nas utemeljuje z nenehnim medsebojnim izključevanjem in izpopolnjevanjem. (Rožanc 1969: 14.)

Zdaj se lahko sklicujemo na misel Ericha Fromma, ki je družbeno stanje revidiral in mu kot možno alternativo postavljala dognanja humanistične filozofije ter koncepte družbenega značaja, kulturne transformacije ter razlike med imeti in biti. Na vprašanje, kakšno vlogo ima v tem kontekstu religiozni moment, Rožanc odgovarja, da je »subjekt-paradoksalna eksistenca« veren, in nadaljuje: »V tej razdvojenosti sicer ne verujemo več v celoto, v sploh nič, vendar nenehoma smo verni« (Rožanc 1969: 14).

V svojem bogoiskateljstvu je Rožanc odločen vztrajati pri individualni drži. Kakršno koli predpisano in institucionalizirano konfesionalnost odločno zavrača. Posameznikovo vernost pa izpeljuje iz njegove stalne razcepljenosti med kategorijami dobro in zlo, zgodovinsko ter večno, duhovno in telesno, osebno ter skupinsko. V tej dvojnosti njegov človek praviloma zmeraj išče vero oziroma »Boga, ki ni več bog takega ali drugačnega razodetja in človekove vnaprej začrtane akcije, ampak Bog in status nascendi« (Rožanc 1969: 45). Zanj je šele Bog, ki se uresničuje na osebni in ne na institucionalni ravni, zagotovilo smisla, vera pa svobodno pristajanje na to, da smoter ne prihaja od stvari samih, ampak od Boga.

V eseju *Kako sem se boril s spolnostjo in z Bogom ali Søren Kierkegaard in Miguel de Unamuno* (1983) tematizira lastno »dvojno obsedenost« – z Bogom in s spolnostjo. V tem smislu omenja človečnost kot uresničeno religiozno stopnjo premagovanja »razdvojenosti« in paradoksalnosti, individualizma, morebiti celo egocentričnosti kot glavnih sestavin posameznikove bivanjske drže.¹³ In končno prek Kierkegaardovega stališča, da se človek lahko Bogu približa le, če najprej zavrže vse klišeizirane predstave o njem, z osebno vero, lastno izkušnjo in z novo etiko pojasni paradoks prevzetosti z Bogom in spolnostjo.

Vse življenje – v teh letih pa bolj kot kdaj prej – sta kraljevali nad menoj dve obsedenosti: Bog in spolnost. Prvi kot silna, nepotešljiva radovednost, druga kot stalna, nepotešljiva strast. Prvi kot poželenje mojega duha po čistosti in večnosti, druga kot poželenje mojega telesa po svetu ... In za nameček ves čas v tem pohujšljivem medsebojnem razmerju. In bolj kot sta ti raznorodni sili kraljevali nad menoj in me trgali na dvoje, bolj je postajalo nujno in neodložljivo, da ju nekako povežem. Nisem ju hotel samo razumeti, temveč tudi uskladiti. Saj nesporazum bi bil tragičen, če bi ti tako elementarni sili živeli v meni še naprej druga ob drugi ali celo druga zoper drugo, da, absurden, če se ne bosta nikdar povezali in zlili v eno; če se Bog na primer ne bo

¹³ Bivanjska drža, značilna za družbo 20. stoletja, se s težnjo po funkcionalnosti, ki je oblikovala navidezen imperativ, s katerim se v družbi ocenjuje stvari v smeri kvantitete in ne kvalitete, približuje Frommovi usmerjenosti k *imeti*.

nikdar zasvetlikal v spolnosti in če spolnost nikdar ne bo zažarela v Bogu, če bo Bog še naprej zveličanje, spolnost pa prekletstvo ... Nesporazum je bil namreč tako skoraj popoln. In moje najboljše moči so se izlivala po stranpoteh. Ni mi torej šlo samo za to, da bi obe strasti orazumil in obvladal, temveč prav narobe, da bi ju iztrgal iz njune omejenosti in sprostil, jima vdihnil skladno in polno življenje, da bi se končno zlili v en sam duhovno-telesni orgazem. (Rožanc 2004: 127.)

Edvard Kovač (1998) je označil Rožančevo pisanje za personalizem, ki ga imenuje filozofija upanja ali filozofija ljubezni. Njegov preboj iz osebne zaprtosti v svet je nastajal v treh stopnjah. Prva stopnja je humor, druga človeštvo, ki se dogaja po obrednih zakonitostih in dobiva sakralne razsežnosti, tretja stopnja je erotika. Personalizem pa Rožancu ne pomeni zgolj ene od možnih opredelitev, ampak je skrajno resna smer iskanj in odločitev ter zmeraj znova rezultat samospraševanja, opazovanja družbene realnosti ter posledica bogoiskateljstva, odprtosti v svet in preseganja samozadostnosti.

V esejih *Kako sem se boril s spolnostjo in z Bogom ali Sören Kierkegaard in Miguel de Unamuno, Kako sem ponovno odkril Boga in kako sem kljub temu ostal nevernik ali Edvard Kocbek, Kako nisem imel poguma za samomor in kako mi je literatura prvič rešila življenje ali Albert Camus in Kako sem našel svojo občasno vero ali Teilhard de Chardin*¹⁴ Rožanc išče odgovor na vprašanje bistva človeka in vzpostavlja ravnovesje med paradoksalno telesnostjo in religioznostjo. Občutek človekove osamljenosti¹⁵ in tesnobe pa kot splošno stanje razvoja ter človeškega duha pojasni s Frommovo razlago učinka individualizacije in trdi, da je človek v tem procesu obsojen na osebni razvoj na eni strani in na osamljenost na drugi:

Proces individualizacije je tako proces stalnega jačanja njegove osebnosti, istočasno pa proces, v katerem se zgublja njegova prvobitna istovetnost z naravo in drugimi ljudmi, skratka proces, v katerem postajajo razpoznavna znamenja osebnega jaza vse bolj tujsvo in sramota (Rožanc 2004: 135).

Rožanc v središče razumevanja statusa in pomena umetnosti poseže z esejem *Avtonomija umetnosti* (1987). Zaveda se, da je prav ta javni diskurz kontaminiran z ideološkimi vsebinami in so verjetno prav zaradi tega njegova stališča o svobodi in neodvisnosti umetnosti natančna ter predvsem strpna. Izhaja iz prepričanja, da tu ne gre le za lepoto, ampak predvsem za resnico, oziroma da je umetnost brez ideje, brez resnice iztrgana iz življenja in zato larpurlartizem. Idejno ozadje takega razmišljanja tvori gnosticizem, ki opredeljuje ne le vprašanje Boga, ampak tudi umetnosti ter njeno »omejeno samostojnost«. Rožanc ne zagovarja umetnikove (človekove) absolutne svobode, nastale na načelih humanizma, ampak pledira za njegovo vključenost v procese, katerih smoter je približati se višji resnici, ki določa človeka. Umetnost je v tem kontekstu rezultat dinamičnega razmerja med umetnikom

¹⁴ Vsi eseji so izšli leta 1983 v zbirki *Roman o knjigi*.

¹⁵ To osamljenost je Rožančev subjekt subtilno in seveda ne brez tveganja presegel z ljubeznijo. V njej je povezal težnjo po spolnosti in Bogu ter sebičnost nadomestil s sočutjem. V tem kontekstu se kot alegorija ljubezni prikazuje osebni Bog.

in Bogom, v katerem se razkriva resnica. Pisec poseben problem vidi v povezanosti krščanstva s Cerkvijo. Slednja si je namreč zaradi svojih političnih načrtov Boga podredila in ga razvrednotila, vero pa instrumentalizirala. Pisec pogoj za avtonomijo umetnosti vidi v osebnem odnosu umetnika do Boga oziroma v njenem svobodnem medsebojnem razmerju. Umetnost razume kot dinamičen poskus preseganja vsega danega in uveljavljanje navzočnosti skrivnostnega. Zato je vsak racionalistični pristop k njeni razlagi nasproten njenim notranjim zakonitostim:

Res pa je, da absolutna svoboda kot preizkusni kamen umetnosti oživlja zanimivo razpravo, ki se je razvnela v tridesetih letih med tedanjimi liberalci in klerikalci, med Domom in svetom in Sodobnostjo, predvsem pa med Francetom Vodnikom in Josipom Vidmarjem. /.../ To je torej najlepša priložnost, da se končno razkrije vsa praznota Vidmarjevega subjektivističnega postavljaštva in da se končno postavi na zasluženost mesto žlahtna, kontemplativna misel Franceta Vodnika. Ta boj je navsezadnje potekal med humanističnim naziranjem, da je človek vrhovno merilo vseh stvari, in med prepričanjem, da človek s svojo pametjo, vestjo in srcem spoznava poleg svoje veličine tudi višjo resnico. (Rožanc 1990: 45.)

4

Marjan Rožanc se je začel esejistiki posvečati v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in zajel kulturne, književne ter bivanjske teme, religiozna vprašanja. Sem spadajo lucidne misli o odnosu človeka do božjega, o razmerju med moškim in žensko, posameznikom ter družbo, o »razdvojenosti« med duhom in telesom ter o spornosti Cerkve kot institucije. Tematika njegove esejistike v glavnem presega običajna področja, ki so sicer zaposlovala slovenske spise te vrste. Sicer je res, da nekatere »njegove« teme najdemo še pri drugih esejistih, a se od njih razlikuje, ker njegovih etičnih, duhovnih in človeških načel ter individualiziranega krščanskega svetovnega nazora ne zamaje angažma v sprotnih kulturnih, političnih ali narodnostnih dogodkih. To mu omogoča, da problematiko, ki sicer izhaja iz pisateljeve osebne izkušnje v svetu protislovij, usmeri k subtilnemu in ponotranjenemu iskanju perspektive, osebne integritete, enkratnosti in enovitosti. Posameznikova notranja razcepljenost, ki je prepoznavna miselna iztočnica Rožančevega pisanja, dobi svoj sklep v ugotovitvi, da je človek neharmonično bitje, kar se kaže v njegovem razmerju do smrti, do drugega spola, do Boga, do izraza pride tudi v športu, politiki in morali ter ljubezni.¹⁶ Vendar je hkrati res, da so ta nasprotja historične kategorije in je napor pri iskanju celovitosti, ta je nekoč že obstajala, smiselna. Glede na povedano lahko skleneva, da

¹⁶ Na vseh ravneh je prisotna misel o nezmožnosti komunikacije, stopnjevana pa je tudi trditev o vzajemni ogroženosti, ko človek nasilno uveljavlja sebe zoper sočloveka. Kako skupaj trčita dve zakonitosti, ki sta utemeljeni vsaka v sebi, beremo v zbirki *Iz krvi in mesa* (1981). Ta tragični položaj se lahko preseže z že omenjeno t. i. tretjo osebo, ki je predstavljena kot nekdo, v katerem so zajeti vsi ljudje. Ena izmed možnih razlag tretje osebe je narodni subjekt. V njem egocentričnosti eksistencialnega položaja ne sme več biti. Zaznamuje ga kolektivna zavest, v kateri bodo vsebovane značilnosti slehernega človeka. Narodni subjekt, ki bo izkusil hominizacijo, bo vrnil subjektu prvotno biblijsko ravnotežje človeka s sočlovekom in z naravo. Prvobitno človeško povezanost Rožanc razlaga na primeru nogometa. Šport, gledano metafizično, predstavlja transcendentni moment, h kateremu so usmerjeni vsi udeleženci, tisti na igrišču in tisti zunaj njega.

sodijo zbirke *Demon Iva Daneva* (1969), *Iz krvi in mesa* (1981), *Roman o knjigah* (1983), *Evropa* (1987), *Manihejska kronika* (1990), *Brevir* (1991), *O svobodi in Bogu* (1995) med ključna dela slovenske kulture in slovenskega duha, avtorja pa umeščajo med najpomembnejše pisce slovenskega 20. stoletja, ki je znal v aktualna vprašanja vnesti diskurz o preseganju razdvojenosti, paradoksalnosti in instrumentalizacije glavnih življenjskih načel.

Viri

- Rožanc, Marjan, 1969: *Demon Iva Daneva*. Maribor: Založba Obzorja.
- Rožanc, Marjan, 1981: *Iz krvi in mesa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rožanc, Marjan, 1983: *Roman o knjigah*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rožanc, Marjan, 1987: *Evropa: Eseji in legende*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rožanc, Marjan, 1988: *Svoboda in narod. Dnevniški zapiski*. Maribor: Založba Obzorja.
- Rožanc, Marjan, 1990: *Manihejska kronika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rožanc, Marjan, 1991: *Brevir*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Rožanc, Marjan, 1995: *O svobodi in Bogu*. Ljubljana: Mihelač.
- Rožanc, Marjan, 2009: *Maša dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Študentska založba.

Literatura

- Burke, Kenneth, 1941: *The philosophy of literary form: Studies in symbolic action*. Louisiana: State University Press.
- Chevalier, Tracy, 1997: *Encyclopedia of The Essay*. London: Fitzroy Dearborn.
- Cristin, Renato, 2002: Razum in subjektiviteta po postmoderni. *Phainomena* 12/39–40. 275–302.
- Fromm, Erich, 1970: *Zdrava družba*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Fromm, Erich, 2002: *Človek za sebe*. Ljubljana: Amalietti & Amalietti.
- Fromm, Erich, 2003: *Umetnost življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Fromm, Erich, 2004: *Imeti ali biti*. Ljubljana: Vale-Novak.
- Hribar, Tine, 1995: *Fenomenologija 2*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Hribar, Tine, 1981: *Resnica o resnici*. Maribor: Založba Obzorja.
- Kovač, Edvard, 1998: Personalizem Marjana Rožanca. Kovačič Peršin, Peter (ur.): *Personalizem in odmevi na Slovenskem*. Ljubljana: Društvo 2000. 488–497.
- Kovačič Peršin, Peter, 1998: *Personalizem in odmevi na Slovenskem*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Laznik, Anita, 2014: *Idejna podoba esejistike Marjana Rožanca z vidika Frommovega humanizma*. Doktorska disertacija. Maribor.

Murnik, Maja, 2007: Rožančeva esejistika in francoski personalizem. *Slavistična revija* 55/4. 639–651.

Ocepek, Miklavž, 2007: *Zapuščeni svet*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

Stanovnik, Majda, 2003: Literarna dokumentarnost Rožančevega Romana o knjigah. Hladnik, Miran (ur.): *Slovenski roman*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 21). 241–50.

Štuhec, Miran, 2003: *Slovenska esejistika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Štuhec, Miran, 2005: *Aristokracija duha in jezika: Antologija slovenske esejistike po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Študentska založba.

Unamuno, Miguel de, 1983: *Tragično občutje življenja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Virk, Tomo, 1994: *Bela dama v labirintu*. Ljubljana: Literatura.

Virk, Tomo, 1995: *Ujetniki bolečine*. Ljubljana: Mihelač.

Virk, Tomo, 1997: *Tekst in kontekst*. Ljubljana: Literatura.

Virk, Tomo, 2000: *Strah pred naivnostjo*. Ljubljana: Literatura.

Vodišek, Anita, 2002: *Postmodernistični subjekt v zbirkah kratke proze Andreja Blatnika*. Diplomsko delo. Mentor Miran Štuhec. Maribor: Pedagoška fakulteta.

Zorn, Aleksander (ur.), 1991: *Marjan Rožanc in njegovo delo*. Ljubljana: Nova revija.